

دستاوردهای شبکهٔ امامت جمعه بعد از انقلاب اسلامی

علی اصغر عزّتی ✓

چکیده

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، از مهم‌ترین نهادهای دینی و اجتماعی که نقش برجسته‌ای در هدایت فرهنگی، سیاسی و اجتماعی جامعه ایفا کرد، نهاد امامت جمعه بود. در پی فرمان امام خمینی رحمته الله علیه مبنی بر برگزاری منظم نماز جمعه در سراسر کشور، شبکه‌ای منسجم و ساختارمند از ائمه جمعه در شهرها و مراکز استان‌ها شکل گرفت که طی چهار دهه گذشته، به بستری برای انتقال مفاهیم دینی، تبیین سیاست‌های نظام و ایجاد پیوند میان مردم و حاکمیت بدل شده است. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع مکتوب، اسناد رسمی و بیانات و نظرات امام خمینی رحمته الله علیه و رهبر معظم انقلاب و برخی از علما و بزرگان شیعه، به بررسی مهم‌ترین دستاوردهای این شبکه در عرصه‌های مختلف سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای می‌پردازد.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شبکه امامت جمعه ضمن ایفای نقش تبلیغی و دینی، در فرآیند نهادسازی دینی در جمهوری اسلامی، گفتمان‌سازی انقلابی، وحدت‌بخشی ملی و توسعه سرمایه اجتماعی دینی تأثیرگذار بوده است.

در عین حال، برخی چالش‌ها از جمله، نیاز به جوان‌گرایی، بهره‌گیری از ابزارهای نوین ارتباطی و تقویت تعامل دوسویه با بدنه جامعه به‌ویژه نسل جوان، از مسائل پیش‌روی این نهاد محسوب می‌شود. **کلیدواژه‌ها:** شبکه امامت جمعه، انقلاب اسلامی، نهاد دینی، گفتمان‌سازی، سرمایه اجتماعی، وحدت سیاسی.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ تحولی عمیق و چندبُعدی در ساختار سیاسی، فرهنگی و اجتماعی کشور ایجاد کرد و زمینه‌ساز شکل‌گیری نهادهای نوینی شد که نقش بسزایی در تثبیت و استمرار نظام اسلامی ایفا کردند. یکی از نهادهایی که از همان سال‌های ابتدایی انقلاب با دستور امام خمینی رحمته الله علیه تأسیس شد و به‌سرعت در سراسر کشور گسترش یافت، شبکه امامت جمعه بود. این شبکه با تکیه بر سنت دیرینه نماز جمعه در اسلام و با بهره‌گیری از ساختار متمرکز و هدایت‌شده، به یکی از ابزارهای اصلی نظام در هدایت فکری و فرهنگی جامعه بدل شد.

امامت جمعه در ایران پس از انقلاب، تنها یک عبادت جمعی یا یک مناسک دینی صرف نبود؛ بلکه به عنوان رسانه‌ای اجتماعی، تربیتی و حتی سیاسی عمل کرد و توانست پیام انقلاب اسلامی، رهنمودهای رهبری و ارزش‌های دینی را به بدنه جامعه منتقل کند. خطبه‌های نماز جمعه، پایگاه‌های ارتباطی میان حاکمیت و مردم بودند و همواره بازتابی از سیاست‌های کلان، چالش‌های اجتماعی و دغدغه‌های فرهنگی محسوب می‌شدند. ساختار مرکزی این شبکه با تأسیس شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه در دهه شصت، انسجام بیشتری یافت و امروز از شبکه‌های منظم و گسترده دینی در کشور شناخته می‌شود. پژوهش حاضر با هدف بررسی دستاوردهای شبکه امامت جمعه در چهار دهه گذشته، به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی است که این نهاد در چه ابعاد و حوزه‌هایی توانسته نقش‌آفرینی مؤثری داشته باشد؟ همچنین می‌کوشد تا با بررسی سیر تاریخی، ساختار، کارکردها و چالش‌های پیش‌روی این نهاد، تحلیلی جامع از جایگاه آن در نظام جمهوری اسلامی ایران ارائه دهد.

این پژوهش تلاش دارد با پر کردن این خلأ، به تحلیلی منسجم از این نهاد مهم و تأثیرگذار دست یابد.

مبانی نظری و مفهومی

برای درک بهتر عملکرد و کارکرد شبکه امامت جمعه در جمهوری اسلامی ایران، بهتر است ابتدا مفاهیم کلیدی و چارچوب‌های نظری مرتبط با موضوع بررسی شود. شبکه امامت جمعه به مثابه نهادی دینی-سیاسی، در بستر نظام اسلامی با کارهای ویژه‌ای فراتر از وظایف مذهبی سنتی، انجام وظیفه می‌کند. از این رو، بررسی آن، نیازمند بهره‌گیری از مفاهیمی مانند نهاددینی، مشروعیت، گفتمان‌سازی دینی، سرمایه اجتماعی و رسانه دینی است. برای بررسی نقش و کارکرد شبکه امامت جمعه در ساختار جمهوری اسلامی، به برخی مفاهیم دینی و نظریاتی می‌پردازیم که در بستر فقه شیعه و اندیشه سیاسی علمای برجسته‌ای همچون امام خمینی رحمته‌الله علیه، آیت‌الله خامنه‌ای و دیگر اندیشمندان اسلامی شکل گرفته‌اند. این مفاهیم چارچوب نظری مقاله را در زمینه کارکردهای شبکه امامت جمعه، مشروعیت دینی، ارتباط دین و سیاست، و نهادسازی دینی ترسیم می‌کنند.

۱. مفهوم امامت جمعه

نماز جمعه در سنت اسلامی، یکی از شعائر مهم عبادی-سیاسی است که افزون بر بُعد عبادی، واجد کارکردهای اجتماعی و سیاسی نیز بوده است.

در جمهوری اسلامی ایران، امامت جمعه با انتصاب از سوی رهبر نظام، فراتر از یک جایگاه مذهبی، به نهادی واسط میان رهبری و مردم بدل شده است.

پیشینه پژوهش

نهاد امامت جمعه و نقش آن در نظام جمهوری اسلامی ایران، به‌ویژه از منظر دینی، اجتماعی و سیاسی، موضوع پژوهش محققان حوزه‌های مختلف بوده است. با وجود این، هنوز پژوهش‌های ترکیبی و جامعی که ابعاد گوناگون این نهاد را به صورت یکپارچه تحلیل کنند، اندک هستند. در این بخش، به مرور برخی از منابع، مقالات و پژوهش‌های مرتبط با موضوع پرداخته می‌شود.

در مقاله‌ای با عنوان کارکردهای سیاسی و اجتماعی نماز جمعه در جمهوری اسلامی ایران، به تحلیل نقش رسانه‌ای نماز جمعه پرداخته پرداخته شده که از طریق خطبه‌ها، مفاهیم دینی، سیاسی و اجتماعی را به جامعه منتقل می‌کند. این پژوهش بر نقش وحدت‌آفرینی و گفتمان‌سازی نماز جمعه تأکید دارد و آن را ابزاری در جهت مشروعیت‌بخشی به نظام سیاسی معرفی می‌کند.^[۱]

مقاله نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی نیز، پس از بیان اهمیت و نقش نماز جمعه در اسلام، نماز جمعه را نه فقط یک فریضه عبادی بلکه یک نهاد اجتماعی، سیاسی، تربیتی و حتی نظامی معرفی می‌کند که در آن، مردم با یکدیگر همبستگی می‌یابند، از مسائل روز آگاه می‌شوند و به سوی وحدت و تقوی دعوت می‌شوند.^[۲]

با این حال، هنوز پژوهشی جامع که به شکل یکپارچه و تحلیلی، به دستاوردهای چند بُعدی شبکه امامت جمعه در قالب یک نظام هماهنگ فرهنگی و سیاسی و اجتماعی بپردازد، کمتر انجام شده است.

۱. مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۶ مرداد ۱۳۹۶.

۲. مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، عبدالله جاسبی و

محمداسماعیل انصاری، تابستان ۱۳۷۶.

همچون «دژ محکم»، «سنگر اسلامی»، «نمایش قدرت سیاسی و اجتماعی اسلام»، «اجتماع سیاسی»^[۵]، «فریضه الهی»، «امر مهم»، «در رأس همه امور»، «پایگاه بزرگ سعادت و سیاست اسلام» و «یکی از برکات بسیار عظیم اسلام» یاد کرده است.^[۶]

امام خامنه‌ای درباره آیه «إِنَّا نُؤَدِّي لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ» می‌فرماید: این عبارت از جامعیت این فریضه و دارا بودن جنبه معنوی و عبادی از یک سو و جنبه زندگی و اجتماعی و سیاسی از سوی دیگر است.^[۷]

در قرآن سوره‌ای با نام سوره جمعه و با محوریت نماز جمعه نازل شده و مؤمنان با صراحت به ترک کارهای روزمره و حضور در این نماز دعوت شده‌اند. گفته شده که حدود ۲۰۰ حدیث درباره نماز جمعه از پیامبر ﷺ و امامان علیهم السلام رسیده است.^[۸]

نماز جمعه از زمان رسول خدا ﷺ در مدینه همواره برپا می‌شد و پس از آن هم، در دوران خلفای گوناگون در مرکز خلافت و شهرهای دیگر برگزار می‌شده است.^[۹]

گاه عواملی مانند رشد و توسعه شهرها، وجود فترت و مذاهب گوناگون در یک شهر و ملاحظات سیاسی و امنیتی حکمرانان، موجب می‌شد که در یک شهر چندین نماز جمعه برگزار شود.^[۱۰] در دوره ممالیک به سبب فروزی جمعیت، نماز جمعه در مساجد محلی و مدارس نیز برگزار می‌شد. ادعا شده است که بزرگ‌ترین نماز جمعه مسلمانان،

از این منظر، امام جمعه هم نمایندگی رهبری در منطقه است و هم زبان گویای مردم. از این رو، نهاد امامت جمعه به واسطه اینکه بخشی از دستگاه رهبری است و از آنجا که پایگاه و مرکز نزدیک به ذهن و گوش و جسم مردم در سراسر کشور است و ادامه دهنده خط و جریان رهبری، امام جمعه باید ضمن خطبه‌هاش مردم را به آنچه در کشورهای اسلامی و غیراسلامی به مصلحت دین و دنیای مردم است، مطلع سازد و از امور سیاسی و اقتصادی که در استقلال و آزادی آنان دخالت دارد، سخن گوید و آنان را از مداخله دولت‌های ظالم و استعمارگر در امور سیاسی و اقتصادی که منجر به استعمار و استثمار آنان است، آگاه گرداند.^[۱]

۲. نماز جمعه و جایگاه آن در اندیشه اسلامی

در فقه شیعه، نماز جمعه یکی از شعائر مهم دینی است که دارای کارکرد عبادی، اجتماعی و سیاسی است.

امام خمینی رحمه الله تأکید دارد که نماز جمعه باید به محلی برای روشننگری و هدایت جامعه اسلامی تبدیل شود. ایشان پس از پیروزی انقلاب اسلامی، برگزاری گسترده نماز جمعه را با هدف حفظ روحیه انقلابی و انتقال آموزه‌های دینی و سیاسی به مردم در دستور کار قرار داد. امام خمینی رحمه الله نماز جمعه را محلی برای طرح مباحث سیاسی و هدایت جمعی^[۲] و فرصتی برای آگاهی‌بخشی به مسائل اجتماعی، رفع اختلاف‌های مسلمانان و گرفتاری‌های آنان^[۳] و موجب آشنایی مردم با وظایف خویش می‌دانست و بر این باور بود که امامان جمعه عامل تهذیب افراد و جامعه‌اند.^[۴] ایشان از نماز جمعه با تعبیری

۵. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۴۲۵.
۶. صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۱۰۴.
۷. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور، ۱۵/ مهر/ ۸۱.
۸. جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز جمعه، ص ۵۵.
۹. نهضت احیای نماز جمعه، ص ۵.
۱۰. رحلة ابن بطوطه، ج ۱، ص ۲۳۳.

۱. تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۲۱.
۲. صحیفه امام، ج ۴، ص ۴۵۲.
۳. صحیفه امام، ج ۴، ص ۴۴۷.
۴. صحیفه امام، ج ۱۹، ص ۱۳۴.

نماز جمعه‌ای است که در مگه و قبل از حرکت حاجیان به سرزمین عرفات برگزار می‌شود و حاجیان سراسر جهان در آن حضور دارند.^[۱]

امامت جمعه نهاد واسطه بین مردم و مسئولان

در نگاه امام خمینی رحمته‌الله، امام جمعه نماینده‌ای از حاکمیت اسلامی است که باید هم صدای مردم باشد و هم تبیین‌کننده سیاست‌های کلان نظام در بین مسئولان. ایشان می‌فرماید: «ائمه جمعه بلاد، نصب و عزل نکنند... ارشاد بکنند دولت را، ارشاد بکنند مأمورین دولت را... برای حفظ اسلام که شماها پاسدار آن هستید و حفظ حیثیت جمهوری اسلامی که شماها نگهبانان آن هستید. از کارهایی که نباید انجام دهید و از کارهایی که دخالت در امور اجرایی است که با کس دیگری است که انجام دهد، مستقیماً عمل نکنید. ارشاد کنید همه را، نظر ارشادی داشته باشید...»^[۲] همچنین بیان می‌دارد: «در بین روحانیون، ائمه جمعه بیشتر از دیگران مسؤول‌اند. سر و کارشان الآن ائمه جمعه بیشتر با مردم است تا سر و کار سایر روحانیون. ائمه جمعه باید خیلی مواظب باشند که خدای خواسته اگر در جایی چیزی اتفاق افتاد و چه شد، با جهت روحانی، جهت پدری حل کنند»^[۳].

مقام معظم رهبری نیز، در بیانات متعددی بر این نکته تأکید دارند. از این‌رو می‌فرماید: «در نماز جمعه شما همه‌جور آدمی شرکت می‌کنند؛ با همه، شما پدران، رفتار کنید، همه، فرزندان شما هستند. بله، ممکن است شما به آن جوان انقلابی، جوان مجاهد و جهادگر، علاقه بیشتری

داشته باشید؛ حق هم همین است، عیبی ندارد؛ اما آن کسی هم که این جوری نیست، او هم پسر شما است، او هم فرزند شما است؛ با همه، انسان در داخل خانه خودش هم ممکن است یک وقت به یکی از بچه‌ها به یک دلیلی علاقه بیشتری داشته باشد، اما نباید پدری خودش را از دیگران سلب بکند. رفتار پدران با همه؛ همه آنها فرزند شما هستند»^[۴].

در واقع، شبکه امامت جمعه بر اساس نگاه شیعی به امامت و ولایت شکل گرفته است؛ نگاهی که در آن، امام جامعه نه‌تنها وظیفه هدایت دینی، بلکه مسئولیت هدایت اجتماعی و سیاسی مردم را نیز بر عهده دارد.

۴. نقش شبکه امامت جمعه در تربیت اجتماعی و تمدن‌سازی اسلامی

در دنیای امروز، فرهنگ و فرهنگ‌سازی به عرصه رویارویی جدی میان جبهه حق و باطل تبدیل شده است. هر کدام با تکیه بر میانی فکری خویش، تلاش می‌کنند بر افکار عمومی تأثیر بگذارند. این رویایی اکنون وارد مرحله‌ای اجتناب‌ناپذیر شده است. با اینکه باور داریم پیروزی نهایی از آن جبهه حق است، اما تحقق این پیروزی در عمل نیازمند گسترش مؤثر ارزش‌ها و باورها در جامعه و ایجاد یک نظام تربیتی قوی است. توان انتقال فرهنگ و تربیت نسل‌های متعهد عامل اصلی موفقیت است. جبهه باطل با بهره‌گیری از رسانه‌ها، هنر و فناوری‌های نو... در پی ترویج سبک زندگی و افکار خود است. جبهه حق نیز باید با همان ابزارها، اما با محتوای الهی و انسانی وارد میدان شود. پیروزی در این نبرد فرهنگی نیازمند تولید گفتمان جذاب، علم

۱. مطالعه تطبیقی سیاست‌ها و اهداف برگزاری نماز جمعه، ص ۱۳۶.

۲. صحیفه نور، ج ۱۶، ص ۲۱۰.

۳. صحیفه نور، ج ۱۹، ص ۲۵۶.

۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور ۵ مرداد/ ۱۴۰۱.

از این‌رو، با توجه به مطالبی که مقام معظم رهبری فرمود شبکه امامت جمعه در صورتی می‌تواند سبب تربیت اجتماعی و تمدن‌سازی گردد که اولاً رفتار امامت جمعه در جامعه، رئیس‌مآبانه نباشد، بلکه پدرانه باشد. ثانیاً امام جمعه باید طوری رفتار کند که دفتر مرکزی شبکه امامت جمعه و مردم او را تکریم کنند.

بنابراین اگر به معنا و مفهوم واژه تربیت دقت کنیم از باب تفهیل است که با توجه به ریشه کلمه تفهیل بر تغییر حالت و یا ایجاد تحول دلالت می‌کند. بنابراین هدف از تربیت، تبدیل انسان بالقوه به انسان بالفعل متعهد، بالغ و کامل است. این تربیت صورت نمی‌گیرد، مگر با قول و فعل نیکو؛ همان‌گونه که قرآن کریم می‌فرماید: *ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ*: [مردم را] با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن، و با آنان به نیکوترین شیوه به بحث [و مجادله] بپرداز، یقیناً پروردگارت به کسانی که از راه او گمراه شده‌اند و نیز به راه یافتگان داناست. [۳]

امیرالمومنین علیه السلام نیز درباره روش تربیت دیگران در راستای دین اسلام، روش تربیتی انصار را مثال می‌زند و به نوعی انصار را به دلیل روش تربیتی صحیح مدح می‌کند: *«وَهُمْ وَاللَّهِ رِوَاةُ الْإِسْلَامِ كَمَا يُرِي الْقُلُوبُ مَعَ غَنَائِهِمْ بَأْدِيمِ السِّبَاطِ وَالسِّتْمِ السَّلَاطِ»*؛ سوگند به خدا، تربیت کردند دین اسلام را چنانکه تربیت کرده می‌شود کره اسب را با تعب و مشقت ایشان، به دستهای سخی خود و زبان‌های فصیح خود. [۴]

در این چارچوب، امام جمعه نه تنها خطیب، بلکه مربی اجتماعی و مهندس فکری و فرهنگی جامعه اسلامی است.

و هنر متعهد، و پرورش انسان‌هایی است که بین پیشرفت مادی و ارزش‌های معنوی توازن و هماهنگی ایجاد کنند. بنابراین، آینده از آن تمدنی خواهد بود که بتواند فرهنگ و اندیشه خود را با جذب دل‌ها و عقل‌ها، و البته نه با زر و زور، به جهان عرضه کند؛ مسیری که جبهه حق باید با حکمت و تدبیر طی کند تا با وعده الهی پیروزی دست یابد.

«یکی از چیزهایی که در مورد ائمه جمعه به نظر بنده مهم است، رفتار طلبگی است، نه رفتار اداری.

دستگاه امامت جمعه، یک دستگاه

طلبگی است؛ دستگاه آخوندی

است؛ دستگاه اداری نیست؛ شکل

اداری به آن نباید داد.

حضور مدیرانه در باب نماز جمعه جواب نمی‌دهد؛ حضور طلبگی و روحانی‌مآب و آخوندمآبانه جواب می‌دهد؛ رفتار رئیس‌مآب نباید باشد؛ رفتار روحانی‌مآب باید باشد؛ رفتار پدرانه، رفتار برادرانه، رفتار صمیمانه؛ این رفتار روحانی است. [۱]

«یک مسئله دیگر هم مسئله تکریم امام جمعه است. امام جمعه، هم خودش باید خود را تکریم کند، هم مردم باید او را تکریم کنند، هم دفتر مرکزی که در تهران است او را باید تکریم بکند. تکریم به معنای تشریفات نیست؛ به معنای فرش قرمز انداختن نیست؛ تکریم یعنی قدرشناسی؛ [اینکه] شما به عنوان امام جمعه، خودتان قدر خودتان را بدانید و خودتان را تکریم بکنید؛ معنایش این است که دامن را از چیزهایی که انسان را آلوده می‌کند بالا نگه [دارید]». [۲]

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور ۵/ مرداد/ ۱۴۰۱.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه سراسر کشور ۵/ مرداد/ ۱۴۰۱.

۳. النحل، آیه ۱۲۵.

۴. نهج البلاغه، حکمت ۴۶۵.

بررسی تاریخی شکل‌گیری شبکه امامت جمعه پس از انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از نخستین اقدامات امام خمینی رحمه الله برای سامان‌دهی جامعه اسلامی، احیای نهاد نماز جمعه به شکل سراسری و نظام‌مند بود. این اقدام نه تنها در راستای زنده‌سازی یکی از سنت‌های نبوی انجام شد، بلکه با اهدافی راهبردی در جهت ایجاد انسجام اجتماعی، ارتقاء سطح بصیرت سیاسی مردم و سازمان‌دهی نهادهای دینی در تراز نظام اسلامی طراحی گردید.

۱. زمینه‌سازی فقهی و تاریخی

در سنت اسلامی، نماز جمعه جایگاه ویژه‌ای دارد. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام منظم این فریضه را اقامه می‌کردند و از آن به عنوان ابزاری برای آگاهی‌بخشی، اعلام مواضع سیاسی و ایجاد انسجام دینی بهره می‌بردند. شماری از مؤلفان، نخستین اقامه‌کننده نماز جمعه را شخص پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دانسته و گفته‌اند که این نماز در نخستین جمعه پس از هجرت به مدینه، در قبیله سالم بن عوف و در وادی زانوانه برپا شد.^[۳] برخی دیگر، با توجه به احادیث یاد شده، این نماز را نخستین نماز جمعه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دانسته‌اند نه اولین نماز جمعه در صدر اسلام.^[۴]

پس از عصر نبوی، بر اساس گزارش‌های تاریخی، اقامه نماز جمعه در دوره خلفای نخستین و نیز در دوره حکومت حضرت علی علیه السلام و امام حسن علیه السلام متداول بود.^[۵] فقهای شیعه نیز اگرچه در دوران غیبت، برخی اقامه نماز جمعه را واجب تخییری

۵. مفهوم تقوا و هدایت در خطبه جمعه

در نگاه فقهی، محوری‌ترین بخش خطبه جمعه، دعوت به تقوا است. اما در اندیشه اسلامی، تقوا تنها به معنای پرهیزکاری فردی نیست؛ بلکه مفهومی اجتماعی دارد که به معنای مراقبت از سلامت اخلاقی جامعه، نظارت همگانی و مسئولیت‌پذیری در برابر سرنوشت امت اسلامی است. ائمه جمعه، در واقع نقش هدایت‌گران جامعه را بر اساس این اصل قرآنی ایفا می‌کنند: «وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا؛ و آنان را پیشوایانی قرار دادیم که به فرمان ما [مردم را] هدایت می‌کردند».^[۱]

مقام معظم رهبری در دیدار با
ائمه جمعه سراسر کشور فرمود:
«امام جمعه در روز جمعه مردم را
امر به تقوا می‌کند با گفتار خود؛
من می‌گویم شما در روز شنبه و
یکشنبه و دوشنبه و سه‌شنبه و
چهارشنبه و پنجشنبه مردم را امر
به تقوا کنید با رفتار خود؛

و الا اگر ما روز جمعه دعوت به تقوا کردیم، اما روز شنبه یک عملی از ما سرزد که این با تقوا سازگار نیست، این اصلاً به‌کلی باطل می‌کند؛ یعنی نه حالا فقط باطل می‌کند؛ اصلاً یک اثر به عکس دارد؛ مستمع را سرلج می‌آورد که اینها چه دارند می‌گویند؛ کمترین کاری که ممکن است بکند این است که دیگر نیاید نماز؛ این کمترین کاری است که میتواند بکند؛ از این بیشتر هم کارهایی می‌کنند. پس بنابراین، یک مسئله این است. آمر به تقوا بایستی در امر تحصیل تقوا در خود کوشنده باشد».^[۲]

۳. مروج الذهب، ج ۳، ص ۱۹.

۴. مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۱۰.

۵. تاریخ طبری، ج ۸، ص ۵۷۰.

۱. الانبیاء، آیه ۷۳.

۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه

سراسر کشور ۱۴۰۱.

پس از آن، اقامه نماز جمعه در شهرهای مختلف کشور گسترش یافت و به تدریج ساختار منسجم‌تری پیدا کرد.

۳. تأسیس شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

به دنبال برگزاری پرشکوه اولین نماز جمعه در تهران، شهرهای دیگر کشور نیز، متقاضی برپایی نمازجمعه و تعیین امام جمعه برای مناطق خویش شدند. از همان سال‌ها بود که با افزایش تعداد ائمه جمعه در سراسر کشور، ضرورت وجود مرکزی برای سامان‌دهی و پیگیری مسائل مربوط به نماز جمعه احساس شد که با ابتکار و پیشنهاد حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^ع، امام راحل در حکمی (۲۹ مرداد ۶۳) ۷ تن از چهره‌های مورد وثوق را مأمور به تدوین آیین‌نامه و رسیدگی به امور ائمه محترم جمعه نمودند. بر این اساس، دبیرخانه‌ای در قم با عنوان دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه سراسر کشور تأسیس شد.^[۴]

پس از درگذشت امام خمینی^{ره}، آیت‌الله خامنه‌ای اعضای جدید شورای دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه را منصوب کرد. در سال ۷۱ نام این نهاد به «شورای مرکزی ائمه جمعه» تغییر یافت و وظایفش شامل نصب و عزل امامان جمعه و رسیدگی به شکایات مربوطه شد.

۴. تحولات ساختاری در شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

پس از ارتحال حضرت امام خمینی^{ره} و جانشینی حضرت آیت‌الله امام خامنه‌ای^ع به‌عنوان رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران؛ در تاریخ ۷ بهمن ۱۳۶۸ معظم له در حکمی اعضای شورای دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه

می‌دانند، اما همواره بر اهمیت اجتماعی و سیاسی آن تأکید داشته‌اند.

در دوران پهلوی (۱۳۴۰-۱۳۵۷ ش) امامان جمعه، به‌ویژه در شهرهایی مانند تهران، چون ارتباط رسمی با حکومت داشتند، غالباً از مقبولیت مردمی برخوردار نبودند و اقامه نماز جمعه نیز چندان رونق نداشت.^[۱]

گفتنی است که برخی عالمان به وجوب تخیری یا تعیینی این نماز را اقامه می‌کردند و چون به حکومت وابسته نبود، با اقبال عمومی مواجه می‌شد.^[۲]

۲. اولین نماز جمعه رسمی جمهوری اسلامی

نخستین نماز جمعه پس از انقلاب، به فرمان امام خمینی^{ره} و به امامت آیت‌الله طالقانی در روز جمعه ۵ مرداد ۱۳۵۸ در دانشگاه تهران اقامه شد.

امام خمینی^{ره} در پیامی تاریخی به مناسبت عید فطر سال ۵۸ شمسی و با فاصله اندکی از برگزاری اولین نمازجمعه تهران، بر بعد سیاسی نماز جمعه تأکید کرد و افزود: «اسلام دین سیاست است؛ دینی است که در احکام آن، سیاست به وضوح دیده می‌شود... و در هر هفته یک اجتماع بزرگ از همه، در یک محل و نماز جمعه که مشتمل بر دو خطبه است که در آن خطبتین باید مسائل روز، احتیاجات کشور، احتیاجات منطقه و جهات سیاسی، جهات اجتماعی، جهات اقتصادی طرح بشود و مردم مطلع بشوند بر این مسائل».^[۳] این حرکت، نقطه آغاز ایجاد یک شبکه فراگیر از ائمه جمعه در سراسر کشور بود.

۱. وظایف روحانیت، ص ۸۴.

۲. فرزندگان خوانسار، ج ۱، ص ۱۳۳.

۳. صحیفه امام، ج ۹، ص ۳۳۳ و ۳۳۴.

۴. دانشنامه جهان اسلام، مدخل «جمعه».

المسلمین محمّد جواد حاج علی اکبری را که از سال ۱۳۷۹ از اعضای شورای سیاستگذاری ائمه جمعه بودند به ریاست شورای سیاستگذاری ائمه جمعه منصوب کردند و انتظار خود را از دوره جدید، ادامه و تکمیل فعالیت‌های گذشته، افزودن کیفیت فعالیت‌ها، بهره‌گیری از نظرات شورا و همچنین افزودن بر شکوفایی و تأثیرگذاری این نهاد مبارک رحمانی مطرح کردند.^[۱]

در راستای این تحولات در شبکه امامت جمعه، گزارش‌ها و بیانیه‌های شورای سیاستگذاری ائمه جمعه - به‌ویژه در دهه ۹۰ و ۴۰۰ - اطلاعات مهمی درباره توسعه شبکه نماز جمعه، برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اقدامات تحولی در جذب نسل جوان ارائه داده‌اند. این منابع گرچه در زمره منابع رسمی و اجرایی قرار می‌گیرند، اما به دلیل نهادهای بودن، نقش مهمی در تحلیل ساختاری نهاد امامت جمعه دارند.

در دوره جدید مدیریتی شورای سیاستگذاری ائمه جمعه کشور (از سال ۹۶ تا به امروز) ۲۲۶ نفر از طلاب فاضل و جوان حوزه علمیه که از رویش‌های انقلاب اسلامی هستند، به نهاد امامت جمعه منصوب شده‌اند که این امر سبب جوان‌سازی و پویایی ویژه‌ای در شبکه امامت جمعه شده است.^[۲]

دستاوردهای شبکه امامت جمعه پس از انقلاب اسلامی

۱. سایت شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، <https://namazjomeh.ir/showContent?contentId=15414>.
۲. سخنگوی شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۲ مرداد/ ۱۴۰۱.

سراسر کشور و همچنین اعضای هیئت اجرایی آن را منصوب کردند.

بعد از گذشت ۳ سال و در تاریخ ۲۲ اسفند ۷۱ با حکم مقام معظم رهبری اعضای جدید شورای مرکزی ائمه جمعه سراسر کشور که پیشتر دبیرخانه مرکزی ائمه جمعه نامیده می‌شد، منصوب شدند و ریاست آن به حجت‌الاسلام و المسلمین رسولی محلاتی سپرده شد. مأموریت این شورا «مرجع تصویب نصب و عزل ائمه جمعه و داوری در باب شکایات» تعیین گردید. در ابتدای همین دوره، دفتر مرکزی نهاد نماز جمعه از قم به تهران منتقل شد.

در ۲۰ اردیبهشت ۷۵ با حکم مقام معظم رهبری، انتصاب اعضای شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، ابلاغ شد و طبق پیشنهاد اعضای محترم شورا و موافقت معظم له، احکام نصب ائمه جمعه بر حسب مقتضیات زمان و مکان از سه سال تا پنج سال تعیین گردید.

با پایان یافتن دوره مسئولیت حجت‌الاسلام و المسلمین رسولی محلاتی و کناره‌گیری ایشان، در تاریخ ۱۰ خرداد ۷۹، با حکم حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، حجت‌الاسلام و المسلمین سیدرضا تقوی به عنوان رئیس شورای سیاستگذاری ائمه جمعه منصوب گشت و اعضای جدید شورای سیاستگذاری ائمه جمعه مشخص شدند. در این حکم تأکید شد ریاست و اعضای محترم شورا با درایت و کاردانی و ابتکار، زمینه‌های استفاده صحیح و کامل از ظرفیت عظیم نماز جمعه را فراهم آورند و این پایگاه والای دینی را که باید برتر از خطوط سیاسی و جهت‌گیری‌های جناحی عمل کند، به موقعیت شایسته خود نزدیک سازند.

بعد از ۱۷ سال با پایان یافتن دوران مسئولیت حجت‌الاسلام و المسلمین سیدرضا تقوی، مقام معظم رهبری در حکمی (۱۶ دی ماه ۱۳۹۶)، حجت‌الاسلام و

این اثرگذاری و جریان‌سازی تریبون و جایگاه نماز جمعه باعث برانگیخته شدن خشم دشمنان داخلی و خارجی شد تا آنجا که به تبلیغات منفی و سیل دروغ‌پرانی علیه نماز جمعه بسنده نکردند و به توطئه ترور امامان جمعه و بمب‌گذاری در صفوف نمازگزاران دست زدند:

«دشمنان به تبلیغات هم اکتفا نکردند و نماز جمعه را مورد تهاجم خونین قرار دادند. پنج امام جمعه معتبر معروف را به شهادت رساندند: مرحوم آیت‌الله قاضی، مرحوم آیت‌الله مدنی، مرحوم آیت‌الله صدوقی، مرحوم آیت‌الله دستغیب، مرحوم آیت‌الله اشرفی. پنج عالم مجتهد پیرمرد با تقوای پرهیزکار پارسا و پاکدامن را که هر هفته مردم با دل و جان پشت سر آن‌امی ایستادند و به آنها اقتدای کردند، جلو چشم همین مردم در نماز جمعه به شهادت رساندند ... بنده نماز جمعه‌هایی را به یاد دارم که در آثناي آن، صدای انفجار موشک‌ها از اطراف همین محل نماز جمعه می‌آمد. در همین نماز جمعه، دشمن انفجار خونینی را به راه انداخت و جلو چشم مردم در همین نقطه عده‌ای به شهادت رسیدند».^[۲]

تقویت جایگاه ولایت فقیه و نظام سیاسی اسلامی

نماز جمعه از مهم‌ترین ارکان تبیین‌کننده اصول ولایت فقیه و جمهوری اسلامی است که نقش اساسی در تبیین مشروعیت نظام اسلامی و حاکمیت ولی فقیه ایفا کرده است. ائمه جمعه در این راستا با تأکید بر مسائل فقهی و سیاسی، همواره به تشریح جایگاه رهبری از طریق گفتار و عملکرد خود که منصوب به رهبری و نظام اسلامی هستند، در ساختار حکومتی پرداخته و اهمیت

شبکه امامت جمعه از ارکان مهم نظام جمهوری اسلامی است که در طول چهار دهه گذشته، دستاوردهای چشمگیری در حوزه‌های مختلف داشته است. این دستاوردها با توجه به شرایط خاص هر دوره از انقلاب اسلامی، با هدف گسترش اسلام ناب محمدی، حفظ هویت فرهنگی جامعه و تقویت پایه‌های نظام اسلامی به وقوع پیوسته‌اند.

۱. دستاوردهای سیاسی

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، برگزاری باشکوه و مردمی نماز جمعه از جمله اولین اقداماتی بود که در دستور کار انقلابیون قرار گرفت و با تأیید و حمایت امام خمینی ره تبدیل به یکی از اصلی‌ترین جلوه‌های حضور ایمانی مردم شد. نماز جمعه در فضای جدید پس از پیروزی انقلاب، تبدیل به میعادگاه عبادت‌کنندگان خدا و جایگاهی برای حضور عمومی ملت و بررسی و تحلیل مهم‌ترین مسائل سیاسی کشور و جهان گردید.

اقامه نماز جمعه به عنوان موضوعی عبادی-سیاسی در فضای جدید، متأثر از روح دینی انقلاب به رهبری فقیهی انقلابی بود و بر این اساس، به عنوان نهادی برآمده از جهت‌گیری اسلامی و مردمی انقلاب و با تأکید بر به هم پیوستگی دین و سیاست در جامعه ایران تثبیت شد: «به برکت انقلاب اسلامی و با هشیاری امام بزرگوارمان، نماز جمعه به یک سنت پایدار در کشور تبدیل شده است. قبل از نظام اسلامی، مردم ما با معنا و حقیقت نماز جمعه آشنا نبودند. این لطف خدا بر ملت ما بود - و یکی از برکات انقلاب اسلامی محسوب می‌شود - که ما توانستیم این دریچه دلگشا به سمت معنویت و آگاهی را به روی خود باز کنیم».^[۱]

۲. بیانات مقام معظم رهبری در خطبه‌های نماز جمعه، ۸/ آبان/ ۱۳۷۷.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه، ۵/ مرداد/ ۱۳۸۱.

و آزادی آنان دخالت دارد، سخن گوید و آنان را از مداخله دولت‌های ظالم و استعمارگر در امور سیاسی و اقتصادی که منجر به استعمار و استثمار آنان است، آگاه گرداند.^[۳]

همچنین مقام معظم رهبری با بیان دیگری وظیفه شبکه امامت جمعه را این طور تبیین می‌کند که در واقع امام جمعه به عنوان چشم بیدار در جامعه اسلامی ضمن شناسایی خلأها و نیازهای مردم و جامعه، با احساس مسئولیت نسبت به تغذیه فکری جامعه و مردم، از منابع اصیل اسلامی و دینی، با به‌روزرسانی اطلاعات و داده‌های بدیع و نو، عموم مردم و به‌ویژه جوانان را در پاسخ‌گویی به شبهات زهرآگین و زدودن انحرافات فکری و سیاسی هادی و راهنما باشند.^[۴]

در حدیثی امام رضا علیه السلام درباره نماز جمعه می‌فرماید: «إِنَّمَا جُعِلَتِ الْحُظَّةُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، لِأَنَّ الْجُمُعَةَ مَشْهُدٌ عَامٌّ، فَأَرَادَ أَنْ يَكُونَ لِلْأُمَمِ سَبَبٌ إِلَى مَوْعِظَتِهِمْ وَ تَرْغِيبِهِمْ فِي الطَّاعَةِ وَ تَرْهِيْبِهِمْ مِنَ الْمَعْصِيَةِ وَ تَوْفِيفِهِمْ عَلَى مَا رَازَمِينَ مَصْلَحَةِ دِينِهِمْ وَ دُنْيَاهُمْ وَ يُخَيِّرُهُمْ بَيْنَ أَرْزَاقِهِمْ مِنَ الْأَفْئَاقِ وَ مِنَ الْأَحْوَالِ الَّتِي لَهُمْ فِيهَا الْمَصْرَةُ وَ الْمَنْفَعَةُ؛ چون جمعه، روز حضور عامه مردم است، حاکم، وسیله‌ای برای پند و اندرز آنان داشته باشد و مردم را به طاعت، تشویق کند و از معصیت، بر حذر دارد و از تصمیم خود درباره مصالح دین و دنیایشان، آگاه سازد و از آنچه از گوشه و کنار می‌رسد و حوادثی که در آنها برای مردم سود و زیانی هست، خبردار کند».^[۵]

بسپج سیاسی و مشارکت حداکثری مردم در مناسبت‌ها

شبکه امامت جمعه در جایگاه مرکز جذب و بسپج مردم، توانسته است مردم را به مشارکت فعال در فرآیندهای سیاسی

پیروی از ولایت فقیه را به مردم یادآوری کرده‌اند؛ چون یکی از مهمترین ارکان سیاسی نماز جمعه، شناسدن موافق و منافق یا به تعبیری حق و باطل است. از این رو، به خواندن سوره جمعه و منافقون تأکید شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «مَنْ قَرَأَ سُورَةَ الْمُنَافِقِينَ بَرِيءٌ مِنَ الْبَغَاةِ» هرکس سوره منافقون را بخواند بیزار از نفاق است.^[۱] امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «بِرَّ هَرِّ مُؤْمِنِي اِذَا رَزَّ شَيْعَةُ مَا بَاشَدَ وَاجِبٌ اِسْتِ كَه دَر شَبْ جَمْعَه، سوره‌های جمعه و سَجَّ اِسْمَ رَبِّكَ اَلْعَلَى را بخواند و در نماز ظهر، سوره جمعه و منافقون را بخواند. هرکس این کار را انجام دهد، عمل او همانند عمل رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم خواهد بود و پاداش و جزای او نزد خداوند، بهشت است».^[۲]

بنابراین نماز جمعه می‌تواند با روشنگری‌ها و بصیرت‌افزایی که برای مخاطبان خود دارد، باعث شناخت حق از باطل، منافق از غیر منافق در پیروی از ولایت فقیه و نظام اسلامی شود.

هدایت افکار عمومی در بحران‌های سیاسی

در دوران‌های حساس سیاسی مانند بحران‌های داخلی (فتنه ۸۸، جنگ تحمیلی) و فشارهای خارجی (تحریم‌ها، تهدیدات نظامی)، ائمه جمعه توانسته‌اند با استفاده از خطبه‌های روشنگرانه، افکار عمومی را هدایت کرده، به تثبیت نظم سیاسی نظام کمک کنند.

طبق بیان امام خمینی رهبر امام جمعه باید ضمن خطبه‌اش مردم را به آنچه در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی به مصلحت دین و دنیای مردم است، مطلع سازد و از امور سیاسی و اقتصادی که در استقلال

۳. تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۲۲۱.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۴ دی/ ۹۴.

۵. وسائل الشیعه، ج ۵، ص ۳۹، ح ۶.

۱. تفسیر اهل بیت علیهم السلام، ج ۱۶، ص ۲۷۲.

۲. تفسیر اهل بیت علیهم السلام، ج ۱۶، ص ۲۷۲.

ویژه‌ای دارند و همیشه سعی و تلاششان چه در عملکرد و سخنانشان، دعوت مردم به مشارکت در مناسبت‌های مختلف است. در ادامه به برخی از دعوت‌هایی که توسط ائمهٔ جمعه برای بسیج سیاسی و مشارکت در انتخابات بیان شده، اشاره می‌کنیم:

آیت‌الله حبیب‌الله شعبانی (همدان): «برگزاری باشکوه انتخابات در تأمین امنیت کشور بسیار مؤثر است. اگر مشارکت بالا باشد، اقتدار کشور نیز افزایش می‌یابد.» ۱۵/ دی/ ۱۴۰۲.

آیت‌الله احمد علم‌الهدی (مشهد): «آحاد مردم علاوه بر اینکه خود نسبت به این تکلیف انقلابی و دینی مسئولیت دارند، باید دیگران را نیز نسبت به این امر واجب و حضور در انتخابات توصیه کنند تا این حضور شکست دوبارهٔ دشمن را موجب شود.» ۲۲/ دی/ ۱۴۰۲.

آیت‌الله رسول فلاحتی (رشت): «برگزاری انتخابات پرشور، عظمت ایران و انقلاب اسلامی را به رخ جهانیان خواهد کشید و بار دیگر حماسه‌ای در خور ملت ایران رقم می‌خورد که خود نشان از حضور مقتدرانهٔ آنان در دفاع از انقلاب و ارزش‌های اسلامی است.» ۲۲/ دی/ ۱۴۰۲.

حجت‌الاسلام و المسلمین محمدجواد حاج‌علی‌اکبری (تهران): «حرکت ملت ایران به سمت قله‌ها ادامه دارد. این بار هم آماده می‌شویم تا هدیهٔ بزرگ انقلاب اسلامی را در آغوش بگیریم. انتخابات هدیهٔ خدا برای استقلال ملت به مردم ایران است.» ۸/ دی/ ۱۴۰۲.

شهید آیت‌الله سیدمحمدعلی آل‌هاشم (تبریز): «انتخابات پرشور به نفع همهٔ ملت است و بخش مهمی از زیرساخت قدرت کشور از مسیر مشارکت حداکثری در انتخابات ایجاد می‌شود؛ چون که انتخابات، قدرت‌آفرین است.» ۱۵/ دی/ ۱۴۰۲.

فراخواند. تریبون نماز جمعه، محلی برای دعوت به حضور در انتخابات، راهپیمایی‌ها و مناسبت‌های سیاسی دیگر است. این حرکت باعث شده که همیشه مشارکت مردم در این فعالیت‌ها بیشتر از پیش باشد. خود نماز جمعه علاوه بر اینکه یک عمل عبادی است و درسورهٔ جمعه آیهٔ ۹ به آن اشاره شده، با توجه به روایات ائمه معصومین علیهم‌السلام بعد سیاسی و اجتماعی بودن آن ملموس است. خداوند در آیهٔ ۹ سورهٔ جمعه می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! آنگاه که برای نماز روز جمعه ندا داده شد، پس به سوی یاد خدا (نماز) شتاب کنید و داد و ستد را رها کنید که این برای شما بهتر است، اگر بدانید.» افزون بر این آیه، روایاتی هست که نشان از اهمیت مشارکت مسلمانان در مناسبت‌های سیاسی دارد. امام علی علیه‌السلام در نامه‌ای به حارث همدانی می‌فرماید: «روز جمعه مسافرت مکن تا در نماز حاضر شوی مگر سفری که در راه خدا باشد و یا کاری که به انجام آن معذوری»^[۱].

نماز جمعه، نمازی است که سفارش شده از روز قبل، خود را برای حضور در آن آماده کنید. امام علی علیه‌السلام مردم را از اینکه روز پنج‌شنبه داریوی مصرف کنند که سبب ضعف (و عدم شرکت در نماز) در روز جمعه شود، نهی می‌فرمود.^[۲] این روایات حاکی از این است که نماز جمعه فقط یک عبادت عادی نیست؛ بلکه مشارکت مردم در مناسبت‌ها مخصوصاً مناسبت‌های سیاسی اهمیت بسیاری دارد.

در عصر حاضر نیز، ائمهٔ جمعه به اصل بسیج سیاسی و مشارکت مردمی توجه

۱. نهج البلاغه، نامهٔ ۶۹.
۲. بحار الأنوار، ج ۸۹، ص ۱۹۷.

۲. دستاوردهای فرهنگی

تأثیر و نقش این تربیون در چنین شرایطی، فوق‌العاده و طراز اول خواهد بود و قوام معنوی و حصار ایمانی جامعه را حفظ خواهد کرد. اگر ما این تربیون را نمی‌داشتیم، معلوم نبود وضع انقلاب و روحیه مردم چگونه بود. این، یکی از برکات انقلاب بود و امام رحمته‌الله علیه به این نکته توجه داشتند.^[۲]

هدایت فرهنگی و تقویت هویت اسلامی-ایرانی

نماز جمعه از مهم‌ترین برنامه‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی در کشور است که نقشی بی‌بدیل در تقویت هویت اسلامی-ایرانی ایفا کرده است. ائمهٔ جمعه همواره با تأکید بر مفاهیم تقوا، شجاعت، عفاف و حجاب، خط مشی‌های فرهنگی نظام جمهوری اسلامی را از طریق خطبه‌های خود تبیین کرده‌اند. این موضوع به‌ویژه در شرایطی که کشور با تهاجم فرهنگی روبه‌رو بوده، اهمیت دوچندانی داشته است.

مقام معظم رهبری دربارهٔ هدایتگری فرهنگی نماز جمعه می‌فرماید: «نماز جمعه جایی است که آنجا هدایتگری انجام می‌گیرد؛ من تأکید می‌کنم این هدایتگری صرفاً هدایتگری سیاسی نیست، هدایتگری سیاسی و فرهنگی است. ما گمان نکنیم که اگر فرض کنید در فلان مسئلهٔ سیاسی روز که محل ابتلاهم هست، داد سخن دادیم و حرف زدیم و مطالب خودمان را با بیان شیوا بیان کردیم، قضیه تمام شد؛ نه، ما هدایتگری فرهنگی را از هدایتگری سیاسی بنیانی‌تر می‌دانیم؛ هدایتگری سیاسی خیلی لازم است و از آن نباید صرف نظر کرد، اما

از جمله مهم‌ترین کارکردهای نماز جمعه، حفظ ایمان و روحیهٔ مردم است. «ما در نظام جمهوری اسلامی، با روحیه و ایمان مردم پیش می‌رویم و حرکت می‌کنیم ... [مردم] ایمانشان خیلی بالاست؛ اما در مواردی به خاطر کمبودها و کسری‌ها و یا حتی به خاطر بعضی از واردات ذهنی‌ای که به وسیلهٔ دشمن یا دوست در ذهن مردم جای می‌گیرد، ممکن است روحیهٔ آنها آسیب‌پذیر هم باشد. آنچه که در حقیقت این حصار را الان نگهداشته، ایمان و روحیهٔ مردم است. ایمان و روحیه را چه کسی برای مردم حفظ می‌کند؟ به نظر من، یکی از مهمترین عوامل حفظ ایمان و روحیه در مردم، همین نمازهای جمعه و خطبه‌های جمعه و حضور معنوی مردم در صحنهٔ نمازجمعه است و اینکه یک نفر انسان امین، با زبان صادقی که مردم او را قبول دارند، هر جمعه از اوضاع کشور برای مردم می‌گوید و آنها را نصیحت، و جهتگیری‌شان را تصحیح می‌کند.^[۱] تأکید بر «ابطاع دوسویهٔ انقلاب و روحیهٔ مردم» در این نگاه، از اهمیت خاصی برخوردار می‌شود و بر این اساس، نماز جمعه با تأثیرگذاری‌ای که در این زمینه دارد به عنوان یکی از «برکات انقلاب» مورد توجه قرار می‌گیرد:

«در حال حاضر، دستگاه حقی بر مبنای امامت و ولایت حق به وجود آمده است و کسانی که امروز متصدی امر امامت جمعه‌اند، حقیقتاً انسان‌های مؤمن و متقی و صادق و معنوی و روحانی و بی‌طمع هستند و قصد اقتدار و قدرتمندی ندارند و این منصب را مقام و موقعیت دنیایی نمی‌دانند.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در مراسم بیعت ائمهٔ جمعه، ۱۲/ تیر/ ۱۳۶۸.

۲. بیانات در مراسم بیعت ائمهٔ جمعه ۱۲/ ۴/ ۱۳۶۸.

کنند. در واقع اگر نماز جمعه نبود، نگاه آسیب‌شناسانه‌ای به مسائل، حول محور جامعه پیرامونی به وجود نمی‌آمد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

«از خصوصیات نماز جمعه عبارت است از آمیختگی معنویت و سیاست؛ چیزی که برای اهل دنیا و افرادی که در امور تأمل ندارند خیلی امر مستبعد است. سیاست کجا، معنویت و خداآوری کجا؟ سیاست مبانی‌ای دارد که به حسب ظاهر، همه این مبانی با توجه به خدا و مانند اینها یا منافی است یا مغایر است. آن وقت سیاست را با معنویت مخلوط کردن در یک فریضه، این دیگر هنر اسلام است؛ این هنر اسلام است»^[۵].

به همین دلیل است که پیامبر ﷺ در اولین روزهای بعثت اقدام به برگزاری نماز جمعه کرده است. اولین نماز جمعه‌ای که رسول خدا ﷺ با اصحابش تشکیل داد، هنگامی بود که به مدینه هجرت کرد. حضرت چهار روز در دهکده قبا ماند و مسجد قبا را بنیان نهاد. سپس روز جمعه به سوی مدینه حرکت کرد و به هنگام نماز جمعه به محله بنی‌سالم رسید و مراسم نماز جمعه را به‌جا آورد. این امر، حاکی از آن است که برگزاری نماز جمعه، تجلی حاکمیت اسلام است.^[۶]

۳. دستاوردهای اجتماعی

مسائل اجتماعی از موادی است که اگر در یک جامعه کنترل نشود و یا حل نگردد، باعث ایجاد تفرقه و فتنه و تنش بین مردم

هدایت‌گری فرهنگی و فرهنگ مردم، اخلاق مردم مهم‌تر است»^[۱].

فرهنگ‌سازی و ترویج رفتارهای حسنه بر اساس آموزه‌های الهی، از اهداف اصلی بعثت انبیاء ﷺ بوده است؛ از این‌رو، خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لِيَ ضَالِّينَ»^[۲] خداوند بر مؤمنان منت نهاد، هنگامی که در میان آنها، پیامبری از خودشان برانگیخت که آیات او را بر آنان بخواند و آنها را پاک کند و کتاب و حکمت بیاموزد، هرچند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.»

به همین دلیل پیامبر ﷺ و پیروانش مأموریت داشتند در مراحل فرهنگ‌سازی استقامت نمایند: «فَاسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ وَ مَنْ تَابَ مَعَكَ»^[۳] (ای پیامبر!) پس همان‌گونه که فرمان یافته‌ای، استقامت کن و همچنین کسانی که با تو به سوی خدا آمده‌اند (باید استقامت کنند).» در آیه دیگر می‌فرماید: «وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ»^[۴] و (در هنگام انذار کردن) به خاطر پرودگارت صبور و شکیبا باش.»

مقابله با تهاجم فرهنگی غرب

با توجه به تهدیدات فرهنگی غرب و تلاش‌های آن برای تحمیل فرهنگ‌های بیگانه، نماز جمعه به یکی از بزرگ‌ترین مقابله‌کنندگان با تهاجم فرهنگی تبدیل شده است. در خطبه‌های نماز جمعه، ائمه جمعه همواره به تبیین هویت اسلامی و ضرورت مقابله با دشمنان فرهنگی پرداخته‌اند و به مردم آگاهی داده‌اند تا در برابر تهدیدات فرهنگی غرب ایستادگی

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۴/ دی/ ۱۳۹۴.
۲. آل عمران، آیه ۱۶۴.
۳. هود، آیه ۱۱۲.
۴. مدثر، آیه ۷.

۵. بیانات مقام معظم رهبری، ۵/ مرداد/ ۱۴۰۱.
۶. بحار الأنوار، ج ۸۶، ص ۲۳۲، ۶۶. تفسیر نمونه، ج ۴، ص ۱۳۱.

نماز جمعه به عنوان یک ابزار
فرهنگی و سیاسی توانسته است
در دوران مختلف انقلاب، از جمله
در دوران جنگ تحمیلی، محور
وحدت ملی و مقاومت در برابر
دشمنان باشد.^[۱]

ایشان همچنین درباره نقش نماز جمعه در دوران دفاع مقدس فرمود: «نماز جمعه در دوران دفاع مقدس، با ایجاد هماهنگی و انسجام میان مردم و نیروهای مسلح، به عنوان یک عامل مهم در ترویج فرهنگ جهاد و مقاومت عمل کرد. این مراسم عبادی به عنوان یک نهاد اجتماعی و فرهنگی در طول جنگ تحمیلی، نقش اساسی در افزایش روحیه ایثارگری و فداکاری در مردم ایفا کرد. نماز جمعه در این سال‌ها به عنوان یک پایگاه مردمی، توانسته است در موضوعات مختلف از جمله موااسات مومنانه، کمک‌های اجتماعی و انسان‌دوستانه نقش آفرینی کند و به عنوان یک نهاد تأثیرگذار، همبستگی و وحدت اجتماعی را در جامعه تقویت کند».^[۱]

ایجاد وحدت اجتماعی و انسجام
اقتشار مختلف جامعه

نماز جمعه، اجتماعی دینی و عمومی است که به طور طبیعی نقش مهمی در ایجاد وحدت اجتماعی و کاهش شکاف‌های قومی، مذهبی و طبقاتی دارد. در این برنامه، مردم از اقتشار مختلف جامعه می‌توانند در کنار هم به اقامه نماز پرداخته و به گفتگو و تبادل نظر پیرامون مسائل اجتماعی و دینی بپردازند. این هم‌نشینی باعث افزایش انسجام اجتماعی و تقویت روابط اجتماعی میان مردم

و ارگان‌ها و حتی مسئولان شهر می‌گردد. امام جمعه در جایگاه پدر یک شهر با آگاهی و کنترل کردن مسائل اجتماعی می‌تواند با راهنمایی مردم و مسئولان، از تفرقه و اختلاف جلوگیری کند. از جمله مواردی که امام جمعه برای راهنمایی افراد می‌تواند انجام دهد:

- ارتباط با نهادهای دولتی و ارتباط با تمام احزاب و گروه‌های حاضر در شهر (انقلابی، غیر انقلابی، اصلاح‌طلب، اصول‌گرا و ...)
برای پیشبرد اهداف اجتماعی و جلوگیری از اختلاف و تفرقه.

- برقراری ارتباط با مسئولان محلی برای حل مشکلات اجتماعی مردم.
- آگاهی‌بخشی درباره مسائل سیاسی و اجتماعی در جلسات و به‌ویژه در خطبه‌های نماز جمعه.

- تقویت وحدت بین اقتشار مختلف جامعه از طریق برگزاری نشست‌ها و همایش‌ها و دید و بازدیدها.

- تقدیر و تشکر از مسئولی که مشکلی از مردم را حل کرده است و انتقاد نکردن علنی از آن مسئول در اجتماعات.

رئیس سیاست‌گذاری ائمه جمعه در چهارمین اجلاس^۲ ملی مهدویت و انقلاب اسلامی، ۲۰ بهمن ماه درباره دستاوردهای اجتماعی شبکه امامت جمعه گفتند: «نماز جمعه از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در ارتباط با جامعه مهدوی، پایه‌گذاری شد و در طول این سال‌ها توانسته است به عنوان یک نهاد اجتماعی، دینی و فرهنگی، تأثیرگذار در ترویج اصول انقلاب اسلامی و در راستای مبارزه با استکبار جهانی عمل کند». ایشان در ادامه به فرمایش امام خمینی رحمته الله علیه اشاره کرد و افزود: «اگر انقلاب اسلامی فقط نماز جمعه را به ما داده بود، کافی بود ایشان» وی با تأکید بر اهمیت این جمله، بیان فرمود: «این سخن امام خمینی رحمته الله علیه نشان‌دهنده جایگاه برجسته نماز جمعه در پیروزی انقلاب اسلامی و ترویج آرمان‌های مهدوی است؛

۱. چهارمین اجلاس^۲ ملی مهدویت و انقلاب اسلامی، ۲۰ بهمن/ ۱۴۰۳.

داشتند: «از خصوصیات نماز جمعه اینکه این ذکر دسته‌جمعی موجب می‌شود که برکات و آثار ذکر بر دسته‌جمع نازل بشود. ذکر الله آثاری دارد که در قرآن به این آثار اشاره شده است: «لَا يَذْكُرُ اللَّهَ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ»؛ این گسترش پیدا می‌کند در مجموع نماز جمعه، وقتی همه با همدیگر ذکر الله می‌کنند ...، وقتی دسته‌جمعی ذکر گفتیم، آثار و برکات ذکر بر دسته‌جمع نازل می‌شود، بر جمع نازل می‌شود. در قرآن دارد: «فَإِنَّ الذِّكْرَ يَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ».^[۳]

حضور فعال در جلسات مردمی و پاسخگویی به مشکلات اجتماعی و پاسخگویی به شبهات

حضور ائمه جمعه در جلسات عمومی و مردمی و همچنین میز خدمت از دیگر دستاوردهای نهاد امامت جمعه است. ائمه جمعه با برگزاری این جلسات، به مشکلات مردم در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و حتی سیاسی پاسخ می‌دهند و حس شفافیت و پاسخگویی را در مردم تقویت می‌کنند. مقام معظم رهبری درباره پاسخگو بودن و حل شبهات مردم می‌فرماید: «امام جمعه به عنوان چشم بیدار در جامعه اسلامی ضمن شناسایی خلأها و نیازهای مردم و جامعه، با احساس مسئولیت نسبت به تغذیه فکری جامعه و مردم از منابع اصیل اسلامی و دینی، با به‌روز رسانی اطلاعات و داده‌های بدیع و نو، عموم مردم و به‌ویژه جوانان را در پاسخ‌گویی به شبهات زهرآگین و زدودن انحرافات فکری و سیاسی هادی و راهنما باشند».^[۴] در جای دیگری فرماید: «امروز جوان‌های ما درباره مسائل سؤالاتی

می‌شود. مقام معظم رهبری درباره اجتماع مردم در نماز جمعه می‌فرماید: «نفس اجتماع و حضور مردمی یک چیز مهمی است؛ اینجا است که شما باید حشاس باشید. اگر چنانچه نماز جمعه این هفته‌تان از نماز جمعه مثلاً یک ماه قبلتان جمعیت کمتری دارد، باید احساس نگرانی کنید؛ اصلاً اساس کار، حضور مردم است».^[۱]

بنابراین نماز جمعه از جمله عبادات اجتماعی در جامعه اسلامی است که ثمرات و آثار جمعی متعددی دارد. از این‌رو، در شمارش دستاوردهای آن، باید به نزول برکات الهی به صورت جمعی توجه ویژه‌ای داشت؛ چراکه یک عبادت گروهی و غیر فردی محسوب می‌شود. فقها و علمای دینی نیز بر گروهی بودن این فریضه مهم تأکید داشته و حداقل تعداد حاضران در نماز جمعه را پنج نفر دانسته‌اند؛ به‌گونه‌ای که حضور کمتر از پنج نفر را موجب عدم تحقق و قبولی این عبادت جمعی می‌دانند. اجتماع مؤمنان در یک زمان و در یک مکان واحد، موجب جلب عنایات خاص الهی و زمینه‌ساز نزول برکات آسمانی می‌شود. قرآن کریم در سوره جمعه، به این معنا اشاره کرده است: «إِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ».^[۲] بر اساس این آیه، شرکت در نماز جمعه با الطاف خاص الهی همراه است و شرکت‌کنندگان در آن، مشمول بشارت‌های معنوی و مادی می‌گردند. در واقع، قرآن کریم این حضور اجتماعی در عبادت را زمینه‌ای برای بهره‌مندی از فضل و برکت الهی معرفی می‌کند.

مقام معظم رهبری در دیدار ائمه جمعه و جماعات سراسر کشور بیان

۳. بیانات مقام معظم رهبری، ۵ مرداد/ ۱۴۰۱.

۴. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۴ دی/ ۱۳۹۴.

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۵ مرداد/ ۱۴۰۱.

۲. الجمعة، آیه ۱۰.

نتیجه‌گیری

بررسی دستاوردهای شبکه امامت جمعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که این نهاد دینی-سیاسی، فراتر از وظایف عبادی خود، نقش محوری در هدایت فکری، تقویت همبستگی اجتماعی، ارتقای اندیشه و بینش سیاسی و حفظ انسجام ملی ایفا کرده است.

اثمه جمعه، به عنوان نمایندگان ولی فقیه و نظام اسلامی در مناطق مختلف کشور، توانسته‌اند با برقراری ارتباط مستمر میان مردم و حاکمیت، هم‌صدای مطالبات مردمی باشند و هم سخنگوی ارزش‌ها و سیاست‌های نظام انقلاب اسلامی.

شبکه ائمه جمعه، با حضور فعال و هدفمند در متن جامعه توانسته در مقابله با تهدیدهای فرهنگی و اجتماعی و سیاسی، بازوی فکری و معنوی نظام انقلاب اسلامی باشد و اعتماد عمومی مردم را نسبت به ارزش‌های اسلام و انقلاب حفظ و تقویت کند. اما با توجه به تحولات روزافزون جامعه بشری، ضروری است این شبکه و نهاد فعال با حفظ اصول خویش، رویکردهای نو و پاسخ‌گویانه‌ای را در ارتباط با نیازهای نسل جدید و مسائل نوپدید فرهنگی و اجتماعی و سیاسی اتخاذ نماید تا همچنان جایگاه خویش را در جایگاه پل ارتباطی مؤثر میان مردم و نظام اسلامی حفظ کند.

دارند؛ چه سؤالات سیاسی، چه سؤالات دینی، چه سؤالات شخصی نسبت به ماها؛ باید بتوانیم این سؤالات را پاسخ بگوییم. بهترین جا هم نماز جمعه است، چون هر هفته است»^[۱]

حضرت امام علیه السلام درباره خطبه‌های نماز جمعه معتقدند که خطبای جمعه باید آنچه را در طول یک هفته در کشور اتفاق افتاده برای مردم بازگو کنند.^[۲]

در نهج البلاغه نیز پاسخگویی دارای جایگاه عالی و پسندیده‌ای است؛ امام علی علیه السلام در نامه‌ای به مالک اشتر، توصیه می‌کند: «اگر مردم گمان کردند که تو از مسیر حق خارج شده و ظلمی به آنان روا داشته‌ای، آشکارا با آنان سخن بگو، دلایل درستکاری خود را به ایشان عرضه کن و با آشکار شدن در میان مردم، آنان را از بدگمانی برهان».^[۳]

نهاد امامت جمعه با توجه به ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی خود، توانسته است جایگاهی برجسته در ساختار نظام جمهوری اسلامی ایران پیدا کند. این نهاد از یک سو به عنوان تریبون رسمی نظام در عرصه‌های مختلف عمل کرده و از سوی دیگر، به عنوان نهاد مردمی و دینی، همواره در خدمت مردم و حفظ وحدت و هویت اسلامی آنها قرار داشته است.

۱. بیانات مقام معظم رهبری، ۱۲/ تیر/ ۱۳۹۵.

۲. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۴۵۲.

۳. نهج البلاغه، نامه ۹.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. بحار الأنوار، محمّدباقر مجلسی، قم، نشر مؤسسة الوفا، ۱۴۰۳ ق.
۳. تاریخ طبری، محمّد بن جریر طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چاپ ششم ۱۴۰۲.
۴. تحریر الوسیله، روح الله خمینی، تهران، مؤسسه نشر آثار امام، چاپ چهارم، ۱۳۹۲.
۵. ترجمه تفسیر مجمع البیان، فضل ابن الحسن طبرسی، تهران، انتشارات فراهانی، ۱۳۶۳.
۶. تفسیر اهل بیت علیهم السلام، نجاح الطائی، قم، نشر دارالهدی لاحیاء التراث، ۱۳۹۶.
۷. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، انتشارات طهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳.
۸. رحلة ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، نشر کارنامه، ۱۴۰۴.
۹. صحیفه نور، روح الله خمینی، تهران، مؤسسه نشر آثار امام، ۱۳۹۸.
۱۰. فرزندگان خوانسار، احمد رضا کشوری، نشر دبیرخانه کنگره آقا حسین خوانساری، ۱۳۷۸.
۱۱. مروج الذهب، ابوالحسن علی بن حسین مسعودی، ترجمه ابوالقاسم پاینده، بیروت، بی تا.
۱۲. مقاله علمی پژوهشی آموزه های فقه عبادی، «جایگاه و نقش ولایت فقیه در برپایی نماز جمعه»، محمد زروندی رحمانی، تابستان ۱۳۹۹.
۱۳. مقاله مطالعه تطبیقی سیاست ها و اهداف برگزاری نماز جمعه، مهدی ابراهیمی، فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی دوره ۱۰، شماره ۳، شماره پیاپی (۲۳)، پاییز ۱۴۰۱.
۱۴. مقاله نماز جمعه و نقش آن در اداره جامعه اسلامی، عبدالله جاسبی و محمد اسماعیل انصاری، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان، تابستان ۱۳۷۶.
۱۵. مقاله نهضت احیای نماز جمعه، سید جواد ورعی، مجله حکومت اسلامی، شماره ۳۲، تابستان ۱۳۸۳.
۱۶. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، نشر شاکر، چاپ پنجم، ۱۳۷۸.
۱۷. وسائل الشیعه، محمّد بن الحسن الحرّ العاملی، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۳۷۲.